

บทที่ ๓

แนวคิดจักรวาลวิทยาตามคติของล้านนา

คติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา คือ แนวคิดสำคัญที่ใช้อธิบายโครงสร้างทางจิตวิญญาณของมนุษย์ด้วยการสร้างจินตภาพที่แสดงธรรมชาติฝ่ายนามธรรม โดยเทียบเคียงให้สอดคล้องกับธรรมชาติทางรูปธรรมจากโลกทัศน์ของคนในสมัยโบราณ ทั้งนี้จักรวาลในคติความเชื่อของชาวพุทธ หมายถึง ปริณิพพานแห่งภพภูมิทั้ง ๓ หรือไตรภูมิได้แก่กามภูมิรูปภูมิและอรุณภูมิซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์รวมทั้งรูปพรรณสัณฐานและองค์ประกอบของโลกจักรวาลทางกายภาพ ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมล้านนา คติจักรวาลวิทยายังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์โดยการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมและศิลปกรรม^๑

อาณาจักรล้านนาเริ่มขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายก่อตั้งอาณาจักรล้านนาขึ้นปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ โดยพระยามังราย หลังจากที่ได้เอาเมืองหริภุญไชยได้ในปี พ.ศ. ๑๘๒๔ ทรงตั้งเวียงกุมกาม ปี พ.ศ. ๑๘๒๙ และให้ตั้งเป็นตลาดที่ซื้อขายแก่ราษฎร เรียกว่า ตลาดกุมกาม ต่อมาทรงยกทัพไปเมืองหงสา พระยาสุตตโสมราชแห่งหงสาขอเจริญพระราชไมตรีด้วย และได้ถวายนางพายโค พระราชธิดาแก่พระยามังราย หลังจากเสด็จกลับจากเมืองหงสาแล้ว ทรงสร้างวัดกานโถม และพระวิหาร หลังจากนั้นพระองค์เสด็จไปเมืองพุกาม ถึงปี พ.ศ. ๑๘๓๓ จึงเสด็จกลับมาพร้อมกับนำช่างฝีมือช่างโลหะต่าง ๆ ๕๐๐ คนกลับมามีด้วย ทรงสร้างพระเจดีย์ภายในบรรจพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากลังกา ๑ ดวง บรรจุในพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวง ๑ ดวง และทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ที่วัดกานโถม หลังจากประทับที่เวียงกุมกามได้ ๕ ปี เสด็จย้ายมาประทับชั่วคราวที่เชิงดอยสุเทพ ปี พ.ศ. ๑๘๓๕ หลังจากทรงปรึกษาพระยาร่วงและพระยาจำเมืองเรื่องการวางผังเมืองใหม่แล้ว ทรงวางศิลาฤกษ์สร้างเมืองในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ ตั้งชื่อเมืองว่า นพบุรีศรีนครเข็ญใหม่ (ตำนานสิบห้าราชวงศ์)

ความคิดในเรื่องจักรวาล ส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนา ในอดีตส่วนใหญ่จะเป็นการจินตนาการเป็นภาษาบาลี เช่น

พระญาณวิลาส คัมภีร์สังขยาปกาสก (พ.ศ. ๒๐๕๙)

พระโพธิรังสี จามเทวีวงศ์ และสิทธิคนิทาน (พ.ศ. ๒๐๐๓-๒๐๗๓)

พระรัตนปัญญาเถระ ชินกาลมาลีปกรณ์ (พ.ศ. ๒๐๖๐)

พระสิริมังคลาจารย์ เวสสันดรทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๐)

จกกวาททีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๓) สังขยาปกาสกฎีกา (พ.ศ. ๒๐๖๓)

^๑ ฉลองเดช คุณานูมาต, “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา จากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ ๓๔. ฉบับภาษาไทย (๒๕๕๗) : ๑๗.

และมังคลัตถทีปนี (พ.ศ. ๒๐๖๗)

๓.๑ จักกวาฬทีปนี ต้นแบบแนวคิดความเชื่อเรื่องจักรวาลของชาวล้านนา

คำว่า จักกวาฬทีปนี อธิบายใน จักกวาฬทีปนี กัณฑ์ที่ ๑ จักกวาฬสรูปาธินิทุเทโส ว่า จักรวาล หมายถึง สถานที่เรียกกันว่า จักรวาล เพราะวิเคราะห์ตามศัพท์ว่า ย่อมผันไปราวกะจักร อธิบายว่า เคลื่อนไป คือ หมุนไป ราวกะล้อของรถ คือ ย่อมเป็นวงกลมราวกะล้อรถ ส่วนคำว่า ทีปนี มาจากคำว่า ทีป ธาตุ แปลว่า ส่องสว่าง ทำให้เกิดแสงสว่าง จุดไฟ ส่องแสง มีแสงสดใส สำเร็จรูปเป็น ทีปนี แปลว่า การอธิบาย อรรถาธิบาย ดังนั้น คำว่า ทีปนี จึงมีความหมายโดยกว้างว่าหมายถึง การอธิบาย และ จักรวาล คือ โลกธาตุ เหตุที่โลกธาตุเรียกว่า จักรวาล เพราะถูกภูเขาจักรวาลที่คล้ายกับ วงรอบของกงรถแวดล้อมไว้โดยรอบ

คัมภีร์อุปัชฌายอรรถาธิบายความหมายทางอภิปรัชญาว่า พรหมน คือ จักรวาลและทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสัจภาวะ คือ จักรวาลที่ไม่เสื่อมสลายและไม่ปรากฏรูป หรือ ประจักษ์ภาวะ คือ จักรวาลที่เสื่อมสลายและปรากฏรูป บุคคลใดก็ตามที่กลายเป็นผู้รู้แจ้ง บุคคลนั้นย่อมค้นพบจักรวาล สัจภาวะ หรือ พรหมน หรือ อาตมณ ในหัวใจของตนเอง และเมื่อถึงตอนนั้น กาลเวลาก็ไม่มีความหมายอันใด และ จักรวาลสัจภาวะดำรงอยู่ก่อนการเริ่มต้นกาลเวลา และอยู่ทั้งในและนอก จักรวาลปรากฏการณ์

จักรวาล ในทางพุทธศาสนา หมายถึง อาณาเขตอันประกอบด้วยสรรพสิ่งต่างอันมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล เขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่ ๔ ทวีป ทวีปน้อยสองพันทวีป และมหาสมุทร โดยมีเขาจักรวาลล้อมรอบ เรียกว่า จักรวาลหนึ่ง หรือโลกธาตุหนึ่ง และหมายรวมถึง สวรรคภูมิ นรก ภูมิ พระจันทร์และพระอาทิตย์

ในทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นิยามศัพท์และความหมายของคำว่า จักรวาล ออกเป็น ๒ แบบ คือ อธิบายเฉพาะคำว่าจักรวาล และอธิบายศัพท์ที่เป็นความรวมและมีความสัมพันธ์กันเป็น จักรวาล โลก สรรพสิ่ง และชีวิต ดังนี้คือ

อีกนัยหนึ่ง จักรวาล หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ทั้งระบบทั้งกระบวนการ จึงเกี่ยวพันกับทุกศาสตร์ ส่วนความหมายเฉพาะศัพท์ทางวิทยาศาสตร์ว่า หมายถึงเรื่องราวทางดาราศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับอวกาศ เทหวัตถุฟากฟ้า ดวงดาว กาแล็กซี่ รวมไปถึงเรื่อง กาลอวกาศ การกำเนิดทั้งที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่าและที่มองไม่เห็นครอบคลุมทุกสิ่ง ส่วนที่เป็นความรวมและมีความสัมพันธ์กันเป็น จักรวาล โลก สรรพสิ่ง และชีวิตว่าหมายถึง สิ่งปกติธรรมดาที่เป็นไปตามที่ปรากฏให้เห็นซึ่งไม่อาจแยกจากผู้สังเกตและสิ่งที่ถูกสังเกตออกจากกัน ทั้งหมดนี้ประกอบด้วยสสาร และพลังงานที่ห่อหุ้มด้วยอวกาศ ๓ มิติ และเวลา ๑ มิติ เป็น ๔ มิติ โดยสัมพันธ์กับสนามของแรงในธรรมชาติ^๒

^๒ พระสิริมงคลจารย์, จักรวาลทีปนี. (กรุงเทพมหานคร : หจก.เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษา การพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๕๖.

สาเหตุของการแต่งจกกวาฬที่ป็น

การแต่งจกกวาฬที่ป็นของพระสิริมิ่งคลาจารย์นั้น ก็เพื่อที่จะอธิบายเรื่องราวทั้งหมดที่เกี่ยวกับจักรวาล ตามที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์เรื่องต่าง ๆ เช่นในพระไตรปิฎก และนำมารวบรวมเข้าไว้ด้วยกันเพื่อความสะดวกในการค้นคว้าหลักฐาน เนื่องเพราะคัมภีร์ต่าง ๆ ที่อธิบายเรื่องของจักรวาลนั้นไม่ตรงกัน ดังนั้น พระสิริมิ่งคลาจารย์จึงได้แต่งเรื่องจกกวาฬที่ป็นนี้เพื่อเป็นการชำระเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาลให้ถูกต้องและตรงกับพระไตรปิฎก

รูปแบบการแต่งจกกวาฬที่ป็น

รูปแบบการแต่งจกกวาฬที่ป็น แต่งเป็นร้อยแก้วภาษาบาลี มีคาถาบาลีแทรก โดยรวบรวมคำอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัจักรวาลในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์ต่าง ๆ มารวบรวมไว้ด้วยกัน พร้อมทั้งแสดงข้อความนั้น ๆ และคำวิจารณ์

จกกวาฬที่ป็นเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีวิธีการอ้างอิงถึงที่มาจากจากคัมภีร์ต่าง ๆ การอธิบาย การวิเคราะห์ศัพท์ เนื้อหาในจกกวาฬที่ป็นแสดงถึงความเชื่อเรื่องจักรวาลที่มีมาแต่โบราณ ทำให้รู้ถึงแนวความคิด และปรัชญาในเรื่องจักรวาลที่คนในสมัยก่อนได้พยายามอธิบายไว้ เรื่องที่กล่าวไว้ในคัมภีร์นี้ถือได้ว่าเป็นต้นแบบทางความคิดพุทธสัญลักษณ์ล้านนา ที่พบทั้งในวรรณกรรมต่าง ๆ งานด้านศิลปกรรม ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน ที่มีเป้าหมายสูงสุดตามคติทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

เรื่อง จกกวาฬที่ป็น หมายถึงการอธิบายเรื่องจักรวาล จากคำว่า ที่ป็น มาจาก ทิป ธาตุ แปลว่า สองสว่าง แสดงให้เห็น อธิบาย สำเร็จรูปเป็น ที่ป็น แปลว่า การอธิบาย อรรถาธิบายเนื้อเรื่อง จกกวาฬที่ป็นเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับจักรวาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์ต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๖ กัณฑ์ ได้แก่

จกกวาฬสรูปาทินิทเทโส	การชี้แจงเรื่องจักรวาล
ปพพตนิทเทโส	การชี้แจงเรื่องภูเขา
ชลาลัยนิทเทโส	การชี้แจงเรื่องชลาลัย
ทีปนิทเทโส	การชี้แจงเรื่องทวีป
ภูมิณิทเทโส	การชี้แจงเรื่องภูมิ
ปภินณกวิณิจฉโย	การวินิจฉัยเรื่องปภินณกะ ^๓

๓.๒ อิทธิพลของคติทางจักรวาลที่มีต่อวรรณกรรมและศิลปกรรมล้านนา

ศาสนาที่แพร่หลายในสมัยสุโขทัยในขณะนั้นได้แก่ ศาสนาพุทธทั้งลัทธิมหายาน ลัทธิ เถรวาท และศาสนาพราหมณ์ ได้มีคณะสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งสำนักเผยแผ่พระศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นครั้งแรก เรื่องราวทางพุทธศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. ๑๘๓๕) ซึ่งจารึกกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่เริ่มเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรสุโขทัยว่า “...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปูครุมีเถร มีมหาเถร

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมาในกลางอรัญญิก...”^๔

ต่อมาถึงรัชสมัยของพระเจ้ามหาธรรมราชา (ลิไท) ผู้เป็นราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหง ทรงสร้างพระมหาธาตุและปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในเมือง นครชุม ในจารึกกล่าวว่า พระบรมธาตุและต้นมหาโพธิ์เป็นของที่แท้จริงได้มาจากประเทศลังกา และทรงส่งให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระสวามีสังฆราชมาจากเมืองลังกามีนามว่า พระสมณะ^๕ พระองค์เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิภาคเมื่อครั้งเป็นเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ และได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานไว้ตามเขาต่าง ๆ ในอาณาจักรของพระองค์ ก็ได้ออกผนวชช่วงระยะหนึ่งที่วัดอรัญญิกในปี พ.ศ. ๑๙๐๔^๖ เรื่องราวที่ปรากฏในไตรภูมิภาคนั้นได้แพร่หลาย และเป็นเรื่องราวอันเป็นที่นิยมในสมัยสุโขทัย ดังจะเห็นได้ในจารึกหลักที่ ๔๕ ศิลาลาจารึกภาษาไทย จ.ศ. ๗๕๔ (พ.ศ. ๑๙๓๕) ตรงกับรัชสมัยของพระมหาธรรมราชา ที่ ๓ (พ.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๖๒) ที่กล่าวถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ดังความว่า

“...ชื่ออากาศนัญญาตนะ อวิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ อันชื่อเนวสัญญาณา สัญญาตนัง ทั้งกามาพจรหก จาตุมาหาราชิกา ดาวดึงสา ยามา ตุสสีตา นิมมานรตี ปรนิมมิต วสวตี สวรรคมรรค...”^๗

ไตรภูมิภาคของพญาลิไท

ไตรภูมิภาคเป็นหนังสือสำคัญสมัยสุโขทัยที่ตกทอด และคัดลอกติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน วันเดือนปีที่พญาลิไททรงนิพนธ์นั้น ความในบานแพนฆของหนังสือกล่าวว่า

“...เนื้อความไตรภูมิภาคนี้ มีในกาลเมื่อใดได้ และมีในประกาศไพน เมื่อศักราชได้ ๒๓ ปี ปีระกา เดือนเพ็ญ วันพฤหัสบดี ผู้ใดหากสอดรู้มิได้เสียสิ้น เจ้าพระยาเลไทยผู้เป็นลูกแห่งพระยาเลลิไท ผู้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัย และเจ้าพระยาเลไทยนี้ ๖ เป็นหลานเจ้าพระยารามราชผู้เป็นสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาเลไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้ไตรภูมิ...”^๘

เจ้าพระยาเลไทยนี้คือ พญาลิไทย หรือ พระมหาธรรมราชา (เสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐ สวรรคตระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๑-๑๙๑๗) ทรงเป็นกษัตริย์ที่รอบรู้ในพระพุทธศาสนา และพระไตรปิฎกทรงนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ ปีระกา หลังจากครองราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัย ๖ ปี โดยมีจุดมุ่งหมายในการนิพนธ์ที่กล่าวไว้ในตอนต้นและตอนท้ายของเรื่องว่า เพื่อเทศนาพระราช-

^๔ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, “ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ ๑”, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑. (อัคราเนนา) หน้า ๑๕ - ๓๒.

^๕ ธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย. (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๗.

^๖ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๐), หน้า ๓๐๒.

^๗ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, “ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ ๓”, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, (อัคราเนนา) ๒๕๐๘. หน้า ๖๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน.

มาดา จำเริญพระอภิธรรม และผู้ใดปรารถนาหมายเอาพระนิพพาน ก็ให้สดับรับฟังไตรภูมิภณนี้ด้วยใจใสสัทธิธำ อย่าได้ประมาท และจะได้ฟังธรรมพระศรีอาริยมุตไตรยในภายภาคหน้า

ลักษณะเด่นของไตรภูมิภณ

๑. ไตรภูมิภณ เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเรื่องแรกของไทยที่แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๘๒-๑๙๒๐)

๒. สำนวนโวหารที่ปรากฏในเรื่องไตรภูมิภณนี้ประกอบด้วยภาษา ๓ ภาษา คือ บาลี สันสกฤต และภาษาไทย ที่พญาสิทธิพรนิพนธ์ได้ไพเราะงดงาม

๓. ไตรภูมิภณได้มีการให้บรรณานุกรมไว้ คือ พระคัมภีร์บาลี (พระไตรปิฎก) อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ไว้ในปฐมพจน์ และอวสานพจน์ ตลอดจนถึงรายชื่อนักปราชญ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาในสมัยนั้นด้วย

๔. วรรณกรรมเรื่องนี้ส่งอิทธิพลต่องานด้านศิลปไทยทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมที่ได้รับคติความเชื่อที่กล่าวไว้ในเนื้อเรื่อง

๕. ไตรภูมิภณนี้ช่วยส่งเสริมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา มีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสมัยนั้นไม่เพียงแต่บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไปเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อชนชั้นผู้ปกครองให้ตั้งอยู่ในธรรมะ ความถูกต้อง ความยุติธรรม เมตตา กรุณา และคุณธรรมต่าง ๆ^๙

๓.๓ คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในไตรภูมิภณ

๑. ศีลธรรม

คำว่า “ศีล” ตรงกับภาษาบาลีว่า สีล ตามศัพท์แปลว่า ปรกติ หมายถึง การที่บุคคลทั่วไปไม่ถูกครอบงำด้วย โลภะ โทสะ โมหะ ชักนำไปทำชั่วทำผิด บุคคลที่ไม่ทำกายทุจริต ไม่พูดวิทุจริต ไม่คิดมโนทุจริต เพราะฉะนั้น กาย วาจา มโน จึงเป็นศีล เป็นปรกติ นัยหนึ่ง เจตนาที่จะรักษากายกรรม วจีกรรมให้เป็นปรกติ เว้นจากการประพฤติชั่ว เชื่อว่า ศีล หรือความสำรวมวาจาให้เรียบร้อย ศีล ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงการเว้นประพฤติข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทรงกำหนดให้ศีล ๕ เป็นปัจจัยเบื้องต้นของผู้รับเอาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือรับเอาไตรสรณคมน์แล้วเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรมที่สูงขึ้น เรียกว่า นิจศีล เพราะควรหัดสักระรักษากายเป็นนิตย์ และได้ชื่อว่ากำจัดซึ่งกรรมกิเลส ๔ คือ ฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ล่วงกาเมสุมิฉาจาร ๑ และมุสาวาท ๑ เพราะทำให้สัตว์เคราะห์หมองทั้งสองฝ่าย ส่วนศีล ๘ เป็นข้อกำหนดประพฤติของอุบาสก อุบาสิกา (คฤหัสถ์ชายหญิงที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง) ได้ประพฤติปฏิบัติตาม ศีล ๕ และศีล ๘ ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พุทธศาสนิกชนพึงสมทานรักษาศีล๑ ความเชื่อในเรื่องศีล และการจำเริญศีลเมตตาภาวนาที่ปรากฏในไตรภูมิภณ ดังความตอนหนึ่งว่า

“...อันหนึ่ง บุญดาลไปดังกล่าวนั้นแล จึงอวยทานมีต้นว่าข้าวน้ำหมากพลู อันหนึ่งจำศีล ๕ อันกิติ ๘ อันกิติ ๑๐ อันกิติ อันหนึ่งภาวนา เป็นต้นว่าสวดมนต์แลพระพุทธคุณ และลี้ถึงคุณพ่อคุณแม่เจ้าไทท่านผู้มีคุณแก่ตนแล...”^{๑๐}

^๙ คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, วรรณกรรมอาเซียน เล่ม ๑ ก. ไตรภูมิภณ, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

๒. กฎแห่งกรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายของคำว่า กฎแห่งกรรม ว่าหมายถึง กฎธรรมชาติที่ว่าด้วยผลแห่งกรรมที่ผู้กระทำจักต้องได้รับ^{๑๑} ชีวิตที่ตกอยู่ในสภาวะวิสัยสัมพันธ์ต่อการเวียนว่ายตายเกิด การกระทำใดๆย่อมส่งผลทั้งในชาติปัจจุบัน อดีตกาล อนาคตกาล กรรมจากชาติปางก่อนจะส่งผลให้เป็นอยู่ในปัจจุบัน และกรรมในชาตินี้จะส่งผลไปสู่อนาคตและภพหน้า ความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม และบาปบุญคุณโทษที่ปรากฏในไตรภูมิิกถา ดังความตอนหนึ่งว่า

“...คนฝูงใดเอาข้าวสาลีก็ดี แกลบก็ดีฟางก็ดี มาระคนปนด้วยข้าวเปลือก แลเอาไปพรางขายแก่ท่านว่าข้าวดี คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรกนั้น นรกนั้นมีแม่น้ำอันหนึ่งเล็งเห็นน้ำนั้นใสงามดี ไหลไปบมิขาดสักคาบ ในน้ำพื้นนรกนั้นดาดไปด้วยเหล็กแดงเป็นแผ่นแลเป็นเปลวไฟลุกไหม้ต้นคนนั้น...”^{๑๒}

๓. ธรรมของผู้ปกครอง

ไตรภูมิิกถากล่าวถึงคุณสมบัติของพระญาจักรพรรดิราชาว่า จะต้องเป็นผู้อยู่ในทศพิธราชธรรมทุกเมื่อ และตั้งตนอยู่ในคำสอนของพระพุทธองค์ ดังความตอนหนึ่งว่า

“...พระญาจักรพรรดิราชนั้น ๘ เป็นเจ้านายแก่คนทั้งหลาย อันมีในแผ่นดินใหญ่ ๔ แผ่นดิน และแผ่นดินน้อยทั้งหลาย ๒ พัน อันมีในขอบจักรวาลนี้แล แลท่านนั้นย่อมอยู่ในทศพิธราชธรรมทุกเมื่อแล คนทั้งหลายอันตั้งอยู่ในโอวาทานุศาสน์คำสั่งสอนของพระองค์ได้ ครั้นว่าตายวายชีวิก็ได้ไปเกิดในเมืองฟ้าแล...”^{๑๓}

คำว่า ทศราชธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทศพิธราชธรรม หมายถึง จริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง มี ๑๐ ประการ ปรากฏเป็นพระคาถาในพระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก นันทิยมิคราชาดก ดังนี้

ทานํ สีลํ ปริจาคํ	อาชชํ มทุทวํ ตปํ
อกโกธํ อวิหีสนญ	ขนติญจ อวิโรธํ ฯ ๒ ซึ่งแปลความได้ว่า
๑) ทานํ	ทรงยินดีในการพระราชทานสิ่งของแก่คนที่สมควรรับพระราชทาน
๒) สีลํ	ทรงดำรงมั่นอยู่ในศีลธรรม
๓) ปริจาคํ	ทรงยินดีในการเสียสละเป็นสาธารณประโยชน์
๔) อาชชํ	ทรงมีพระหฤทัยซื่อสัตย์สุจริต
๕) มทุทวํ	ทรงมีพระอัธยาศัยอ่อนโยน
๖) ตปํ	ทรงยินดีในการขจัดความชั่ว

^{๑๑} ASEAN Committee on Culture and Information, Lithai, King of Sukhothai. ไตรภูมิิกถา (กรุงเทพมหานคร: เมธีกุล ๒๕๒๘), หน้า ๒๑๘.

^{๑๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

^{๑๓} ASEAN Committee on Culture and Information, Lithai, King of Sukhothai. ไตรภูมิิกถา, หน้า ๒๑๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน.

๗) ออกโกรธ	ไม่ทรงกริ้วโกรธโดยใช้วิสัย
๘) อวิหีสนจ	ไม่ทรงเบียดเบียนไพร่ฟ้าประชาชน
๙) ขนตัญญ	ทรงตั้งมั่นอยู่ในชั้นศีลธรรม
๑๐) อวิโรธน์	ไม่ทรงประพฤติดิจจารีตประเพณีอันดีงาม

คำว่า ทศธรรม แปลตามรูปศัพท์ได้ว่าหมายถึง ธรรม ๑๐ ประการ (ทส+ธมม) ในทางพระพุทธศาสนายังได้จำแนกออกเป็นธรรมประเภทต่าง ๆ เช่น กุศลกรรมบถ ๑๐๔ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐๕ นาถกรณธรรม ๑๐๖ กถาวัตถุ ๑๐๗ บารมี ๑๐๘ และทศพลญาณ ๑๐๙ ฯลฯ เป็นต้น

การที่ได้อ่านได้ฟังไตรภูมิภกแล้วนำเอาคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่ยึดมั่นในจริยธรรม เป็นผู้เกรงกลัวต่อบาป ยึดมั่นในศีลในธรรม เป็นวัตรปฏิบัติ เป็นสิ่งที่มีคุณค่า และเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนไทยที่นับแต่อดีตต่อเนื่องกันมา ตราบถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกัน ไตรภูมิภกมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนพ้นจากทุกข์ มีนิพพานเป็นที่สุด ตามคติทางพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักการสำคัญของไตรภูมิภก

๓.๔ คติจักรวาลกับโลกทัศน์ของคนล้านนา

โลกทัศน์ของคนล้านนา ตามความหมายที่ เรณู อรรถาเมศร์^{๑๔} ได้กล่าวถึงความหมายว่าเป็น “ทัศนะหรือความคิดเห็นที่ชาวล้านนามีต่อบุคคลและสังคม แสดงให้เห็นว่าเขานึกคิดและรู้สึกอย่างไรต่อชีวิตที่อยู่ร่วมกันในสังคมไทย โลกทัศน์ที่แสดงออกมาในรูปของความรู้ด้านต่างๆ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณีต่างๆ ตลอดจนการอบรมสั่งสอน” เป็นการอธิบายตนเอง สิ่งแวดล้อมตามความเข้าใจ ความรู้ และความเชื่อของชาวล้านนาที่มีต่อสังคมระดับต่างๆ ในอดีตมักเป็นโลกทัศน์ที่ไม่ต่างกันนัก หลักฐานจากการถ่ายทอดผ่านพฤติกรรม ความคิด ความเชื่อ ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม มีพัฒนาการตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกสังคมล้านนาทุกศาสนามีหน้าที่ในการจัดการความท้อแท้สิ้นหวังของคน เพื่อให้ข้ามผ่านปัญหานี้ไปได้ เพื่อเป็นการตอกย้ำหรือสร้างความเชื่อให้เกิดขึ้นกับคนอย่างสม่ำเสมอ จึงเกิดพิธีกรรมหรือการกระทำทางศาสนาขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา เพื่อเป็นหนทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา โดยแนวคิดในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นสะท้อนถึงแนวคิดสำคัญของชุมชนในการให้ความหมายและการอธิบายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ยู่นอกเหนือการรับรู้จากประสบการณ์ในโลกปัจจุบัน เป็นการสร้างโลกทัศน์ของชุมชนในการจัดการกำหนดพื้นที่สำคัญของชุมชนให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยการสร้างวัดขึ้นเพื่อรองรับประเพณีพิธีกรรม ตอบสนองความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา การถ่ายทอดคติความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาล หรือโลกทั้งสาม อันประกอบด้วยกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ เพื่อการรับรู้ผ่านผลงานที่หลากหลาย โดยส่วนที่มีความเป็นรูปธรรม และอธิบายได้เด่นชัด คือ ผลงานวรรณกรรมซึ่งปรากฏทั้งจักรวาลทิปนี ไตรภูมิภก ไตรภูมิ (ไตรภูมิฉบับล้านนา) ทั้งหมดเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นโดยพระเถระล้านนา เพื่อใช้ตอบคำถามเกี่ยวกับที่มาของมนุษย์ โลก ดินแดนที่

^{๑๔} เรณู อรรถาเมศร์, “โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์ ประสานมิตร, ๒๕๒๘).

สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่ และแดนนิพพาน เป็นการตอบในลักษณะการอ้างอิงหลักฐานมาจากคัมภีร์ทางศาสนา โดยจักรวาลที่ป็นได้มีการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบชัดเจน เรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลเป็นการตอบสนองต่อความเชื่อในสิ่งที่ไม่ปรากฏในธรรมชาติทั่วไป เป็นสิ่งที่เกิดจากการหยั่งรู้และเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ใช้ในการอบรมสั่งสอนคนให้มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป และเร่งทำความดี ส่วนการถ่ายทอดผ่านงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนา เปรียบเสมือนการถ่ายทอดรูปแบบให้ปรากฏเป็นการจำลองจักรวาลให้เห็นชัดเจน โดยการกำหนดศูนย์กลางของจักรวาลมีความหมายถึงพระพุทธเจ้า และพระอาทิตย์ตามที่ เอเดรียน สนอดกราส กล่าวไว้ในสัญลักษณ์แห่งพระสถูป ความว่า

“พระอาทิตย์ส่องสว่างไปทั่วโลก เปรียบกับพระพุทธเจ้าที่ทรงมองเห็นสิ่งทั้งปวงพร้อมกัน ในทันที พระพุทธเจ้าทรงเป็นแสงอาทิตย์ ต้นกำเนิดแสงส่องไปทั่วโลก พระมหาไวโรจนะ พระอาทิตย์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงประทับยืนอยู่บนยอดภูเขาแห่งจักรวาล (เขาพระสุเมรุ) ทรงเผยแผ่ธรรมอยู่ชั่ววันรันดร์ พระอาทิตย์ที่สูงที่สุดเมื่อลอยขึ้นสู่ที่สูงจะไม่ตกลงมาอีกต่อไป ในดินแดนที่เรียกว่าสรวงสวรรค์ พื้นโลกสถิตอยู่นอกกาลเวลา อยู่หนึ่งตลอดกาล พระอาทิตย์เป็นเสาหลักที่แบ่งภพภูมิต่างๆออกจากกัน เป็นแกนของโลก เป็นจุดศูนย์กลาง เป็นสัญลักษณ์ของหลักการปกครอง เป็นกฎจักรวาลที่เที่ยงตรง”

เอเดรียน สนอดกราส^{๑๕} ได้ศึกษาสัญลักษณ์แห่งพระสถูป เพื่อแสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างการสร้างรูปสัญลักษณ์เพื่อถ่ายทอดความเป็นจริงเรื่องจักรวาล โดยสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดผ่านรูปแบบสถูปนั้น ล้วนสื่อความหมายของการสร้างสรรค์จักรวาลผ่านพิธีกรรม ทั้งการกำหนดแผนผังของ พระสถูปเพื่อให้เกิดทิศทางและแผนที่ด้วยพิธีกรรมซึ่งเปรียบเสมือนการสร้างจักรวาลจากความสับสนไร้ระเบียบ กลายเป็นพื้นที่ว่างอันศักดิ์สิทธิ์ท่ามกลางโลกีย์ โดยเจริญรอยตามการสร้างสรรคโลกและจักรวาล เช่นเดียวกับพิธีกรรมในการกำหนดปริมาตรเลียนแบบการแผ่ของจักรวาลที่ส่องสว่างสู่ความมืดมนกำเนิดจักรวาลเป็นการขยายปริมาตรจากจุดศูนย์กลางไปยังทิศทางต่างๆ มณฑลหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นแบบย่อของจักรวาลที่รวมความหลากหลายขุนววยของสรรพสิ่งเข้าด้วยกันอย่างบูรณาการเป็นภาพลักษณ์ที่เข้มแข็งของจักรวาล จุดศูนย์กลางของมณฑลเป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่คนมุ่งเข้ามา

โลกทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับคติจักรวาลในล้านนานั้น สามารถเชื่อมโยงได้กับคติจักรวาลทางพุทธศาสนาสากล เนื่องจากมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย จากศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาที่มีการแต่่งเติมขึ้นในภายหลัง เป็นการรับรู้และจินตนาการเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรม ด้านกายภาพที่รับรู้ คือ เทือกเขาหิมาลัยถูกจัดเป็นเขาพระสุเมรุซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุด และประเทศในอาเซียนมีภูมิประเทศที่คล้ายกัน มีภูเขาสูง ที่ราบลุ่มแม่น้ำที่กำเนิดมาจากทางตอนเหนือ ทำให้คนเหล่านี้คิดว่าอยู่ในชมพูทวีป แม่น้ำทั้งหลายมีต้นกำเนิดมาจากแม่น้ำ ๕๐๐ สายจากป่าหิมพานต์ ด้านภูมิอากาศที่ใกล้เคียงกับที่อินเดีย ทำให้เกิดการแต่่งตำนานต่างๆ ที่มีต้นเค้ามาจากต้นกำเนิดตำนานทางพุทธศาสนาแต่่งแปลงให้เข้ากับท้องถิ่น เข้ากับลักษณะของคนในพื้นที่ ทำให้ความแต่่งต่างเกิดเป็นเอกลักษณ์ของงานวรรณกรรมและงานศิลปกรรมในพุทธศาสนาที่เกิดจากการแปลความจากจินตนาการออกมาเป็นรูปธรรมและพัฒนาารูปแบบต่อไป

^{๑๕} ภัทรพร สิริกาญจน แปล, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๗), หน้า ๓๒๐.

อาจารย์มาลา คำจันทร์^{๑๖} ได้อธิบายถึงจักรวาลในความรู้ของคนล้านนา ศึกษาจากวรรณกรรมตัวเมืองที่อยู่ในใบลานตามวัดต่างๆ ที่ได้ไปพบ จำเพาะเอาเฉพาะตัวเมือง เอกสารตัวเมืองที่เอามาใช้จะเอาเฉพาะที่เป็นภาษาไทยเท่านั้น เอกสารตัวเมืองที่เป็นภาษาบาลี ที่เล่นเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลก็ดูเหมือนจะมีแต่เรื่องจักรวาลที่ป็นอยู่เพียงเรื่องเดียวเท่านั้น แต่เอกสารตัวเมืองที่ไม่ใช่บาลี แต่เล่นเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลมีอยู่มากมาย เช่น อรุณวตีสสูตร สังขยาโลก ไตรภูมิโลกจินตา โลกสันฐาน ปฐมกัป ปฐมมูละมุติ เป็นต้น จักรวาลล้านนา หรือจักรวาลวิทยาเชิงพุทธแบบล้านนาที่จะเล่าต่อไปนี้ เล่าตามอรุณวตีสสูตรเป็นด้านหลัก ก่อนเข้าสู่เนื้อหาขอเล่าถึงข้อมูลเบื้องต้นวรรณกรรมเรื่องนี้สักเล็กน้อย อรุณวตีสสูตรเป็นพระสูตรอันหนึ่งที่ปรากฏในหมวดสุดตันตปิฎก อันเป็นหนึ่งในสามของพระไตรปิฎก อรุณวตีสสูตรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีเนื้อหานิดเดียว สักสี่หน้า หนังสือทั่วไปก็จบแล้ว แต่อรุณวตีสสูตรที่จะเอามาเล่าในจักรวาลล้านนานี้ยาว-ยาว คัดลอกจนมือหักมือโย่งก็ไม่ยอมจบง่ายๆ ฉบับของวัดสันคยะยอมทุ้งรวมริมทางหลวงยาว๖ผูก รวมแล้วสองร้อยกว่าหน้าลาน ลานละหกบรรทัด ฉบับของวัดศรีล้อมเชียงงามยาว๗ผูก รวมแล้วเกือบสามร้อยหน้าลาน ลานละห้าบรรทัด อรุณวดี หรืออรุณวตีสสูตรคงจะแพร่หลายพอสมควร จึงมีฉบับต่างๆมากมาย ความรู้เรื่องจักรวาลของคนล้านนา ส่วนหนึ่งคงจะมาจากอรุณวดีนี้เอง

จักรวาลคืออะไร ในวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ที่อาจารย์สดุณ จังกาจิตต์^{๑๗} ท่านเสนอต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๐ มาอ้าง ท่านศึกษาจากจักรวาลที่ป็นของพระสิริมงคลจารย์มหาเถระ มหาบัณฑิตของล้านนาเรา ท่านแต่งเรื่องจักรวาลที่ป็นเป็นภาษาบาลีไว้ตั้งแต่เมื่อปี.ศ. ๒๐๖๓ ท่านได้แปลความหมายอันหนึ่งของจักรวาลไว้ในบทที่สี่ของวิทยานิพนธ์ ดังนี้ในคำว่าจักรวาลที่ป็นนั้น ที่เรียกว่าจักรวาลคือโลกธาตุ ...โลกธาตุคือจักรวาล เหตุที่โลกธาตุนั้นท่านเรียกว่าจักรวาลเพราะถูกภูเขจักรวาลซึ่งคล้ายกับวงรอบของกงรถแวดล้อมไว้โดยรอบ...ชื่อว่าจักรวาลเป็นที่อันภูเขาสีเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่สี่ทวีป ทวีปน้อยสองพันทวีปและมหาสมุทรทั้งหลายประดับประดาแล้วโดยมีภูเขจักรวาลแวดล้อมไว้โดยรอบส่วน อรุณวตีสสูตร^{๑๘} ท่านให้ความหมายไว้ตอนหนึ่งว่า “อันว่าโลกธาตุก็มีทวีปใหญ่ ๔ อัน พระตถาคตกล่าวว่าเป็นจักรวาลอันหนึ่งแล” อีกตอนหนึ่ง อรุณวตีสสูตรให้ความหมายของจักรวาลไว้ว่า “จักรวาลทั้งมวล อันมีเขาสีเนรุหากตั้งอยู่ท่ามกลาง มีทวีปใหญ่๔อันเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย ภายบนเกิดมีชั้นฟ้าชั้นพรหมลำดับกันขึ้นไป หากมีฉันนี้ทุกอัน ก็ได้ชื่อว่าจักรวาลแล จักรวาลอันมีมากหลวงหลาย หากเป็นอนันตยะ อปมานะจักอ่านนับคนนาสังขยาบได้ ก็หากตั้งอยู่แล มีน้ำมหาสมุทรทุกอัน ประดุจดังจักรวาลนี้ทุกอัน” อีกตอนหนึ่ง ท่านกล่าวถึงจักรวาลนี้และจักรวาลอื่นไว้ว่า “แผ่นดินนี้กับทั้งเขาสีเนโร เขาสัตตบริภัณฑ์๗ ชั้น น้ำสมุทรทั้งมวลแลนรก ปาดอย ชั้นฟ้าชั้นพรหม เทวดาแลอินทร์พรหมทั้งหลาย แม้มีในจักรวาลอันนี้เป็นด้วยประการฉนี้ใด แม้ในจักรวาลผู้อื่นก็มีเป็นดังอันทุกอันแล”

^{๑๖} มาลา คำจันทร์, จักรวาลในความรู้ของคนล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, สनพ. ๒๕๕๐), หน้า ๗๘.

^{๑๗} สดุณ จังกาจิตต์, “จักรวาลที่ป็น กัณฑ์ที่ ๑,๒,๓”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

^{๑๘} ดุรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖.

หากจะยกความหมายของจักรวาลมาอีกก็ยืดยาว สรุปไว้ตรงนี้ขั้นหนึ่งก่อนว่าจักรวาลหมายถึงโลกที่มีภูเขาจักรวาลคดล้อมไว้โดยรอบเหมือนขอบกระดิ่ง มีทวีปใหญ่สี่ทวีป มีทวีปน้อยๆ อีกสองพันทวีป มีภูเขาสิเนรุหรือสินโร หรือพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีเขาสัตบริภัณฑ์ แวดล้อม มีนรกอยู่ใต้ดิน มีสวรรค์อยู่บนฟ้า จักรวาลหรือโลกมีจำมากมายมหาศาล หากเป็นอนันตะ อบรมณะ จักอ่านนับคนนาสังขยาไปได้

พุทธจักรวาลล้านนา มีหลายอย่างที่ตรงกับ EARTH หรือดาวโลกทางวิทยาศาสตร์ แต่ก็มีหลายอย่างที่แตกต่างกัน แต่ไม่ค่อยมีอะไรตรงกับ UNIVERSE นัก คำว่า UNIVERSE ทางวิทยาศาสตร์ น่าจะตรงกับ ดิสทังส์โลกธาตุมากกว่า

ตามคติจักรวาลวิทยาในศาสนาพุทธ กล่าวว่า เขาพระสุเมรุ (อ่าน พระ-สุ-เมน) (สันสกฤต: Sumeru สุเมรุ; บาลี: Sineru สินธุ) เป็นภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล ตามคติพุทธจักรวาลวิทยา ซึ่งเป็นคติที่ตกทอดมาจาก เขามะรุ ในคติพราหมณ์-ฮินดู พระธาตุ แทนเขาพระสุเมรุ วิหารหลวง แทน ชมพูทวีป และ มีวิหารหลังเล็ก ๆ อีก ๓ แทน อีก ๓ ทวีปบริเวณช่วงหรือลาน รอบ ๆ พระธาตุและวิหาร จะเป็น "ทราย" อันแทน สัตินทรสมุทร และกำแพงที่ล้อมรอบ ก็แทน กำแพงจักรวาล

๓.๕ โลกทัศน์ของล้านนากับแนวคิดจักรวาลวิทยา^{๑๙}

๑. คติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา คือ แนวคิดสำคัญที่ใช้อธิบายโครงสร้างทางจิตวิญญาณของมนุษย์ด้วยการสร้างจินตภาพที่แสดงธรรมชาติฝ่ายนามธรรม' โดยเทียบเคียงให้สอดคล้องกับธรรมชาติทางรูปธรรมจากโลกทัศน์ของคนในสมัยโบราณ จากข้อมูลประวัติศาสตร์อินเดีย พบว่าองค์ความรู้เรื่องจักรวาลมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาลโลกทัศน์แบบอินเดียโบราณเกี่ยวกับจักรวาลที่ถ่ายทอดกันมาในคัมภีร์พุทธศาสนา ศาสนาฮินดู พราหมณ์และเชน สอดคล้องกับ ระเบียบวิธี^{๒๐} ได้อธิบายว่าเนื้อหาในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะของโลกธาตุหรือจักรวาลอยู่เสมอ พุทธพจน์ที่ทรงตรัสสอนเรื่องโลกธาตุหรือจักรวาล ก็เพื่อเป็นพื้นฐานของการแสดงธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเท่านั้น เสถียรโกเศศ^{๒๑} กล่าวว่า จักรวาลในคติความเชื่อของชาวพุทธ หมายถึงปริมาตรแห่งภพภูมิทั้ง๓ หรือไตรภูมิได้แก่ กามภูมิ๑๑รูปภูมิ๑๖และอรุภูมิ๔รวมเป็น ๓๑ ภพภูมิซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์ความหมายของ กามภูมิคือ สถานะชีวิตระดับต่ำของผู้ที่ยังข้องอยู่ด้วยกามตัณหา มีความโลภ โกรธ หลงประกอบด้วยอบายภูมิและสุคติภูมิส่วนรูปภูมิหรือรูปพรหม คือ สถานะชีวิตระดับกลางที่มีความสุขอันไม่มีเรื่องกามแต่ยังมีรูปร่างอยู่ และอรุภูมิหรืออรุพรหม คือ สถานะชีวิตระดับสูงไม่มีรูปมีแต่จิต นอกเหนือจากการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิหรือโลกียภูมิแล้ว พระพุทธศาสนายังมีหนทางหลุดพ้นออกจากสังสารวัฏ ได้ไปสู่โลกุตตรภูมิ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พัน ดอกบัว^{๒๒} กล่าวว่าวิธีปฏิบัติเพื่อนำไปสู่พระนิพพานได้แก่สมถะกัมมัฏฐาน และวิปัสสนา

^{๑๙} มาลา คำจันทร์, จักรวาลในความรู้ของชนล้านนา, หน้า ๗๘.

^{๒๐} ระเบียบวิธี ภาวิไล, โลกทัศน์ชีวิตทัศน์: เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓.

^{๒๑} เสถียร โกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: อักษรไทย ๒๕๑๕), หน้า ๕๖.

^{๒๒} พัน ดอกบัว, พุทธปรัชญาแห่งชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม. ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

กัมมัญฐาน หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา นั่นคือ วัฏสงสาร การเวียนว่ายตายเกิด และกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เพราะหนทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนาก็เพื่อหลุดพ้นจากวัฏสงสารอันเป็นความทุกข์เนื้อหาในคัมภีร์คติจักรวาลในพระพุทธศาสนาบอกว่า จักรวาลมีจำนวนมากมายจนนับไม่ถ้วน สันฐานของจักรวาลทุกแห่งมีลักษณะเหมือนกันหมด โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นพื้นดินและน้ำ ส่วนที่สองเป็นที่ว่างหรือท้องฟ้าส่วนที่เป็นพื้นดินและน้ำมีรูปทรงคล้ายมะนาวครึ่งผลที่ถูกผ่าซีก ตั้งไว้ในลักษณะหงายหน้าขึ้น ลอยอยู่ในมหาสมุทรอวกาศ ได้มหาสมุทรอวกาศมีลมเคลื่อนไหวไปมาอย่างรุนแรงหมุนมหาสมุทรแห่งอวกาศไว้ทุกจักรวาลตั้งอยู่บนมหาสมุทรอวกาศ ตั้งแบบเรียงประชิดต่อเนื่องกันไม่มีที่สิ้นสุด ลักษณะพื้นจักรวาลเป็นแผ่นระนาบรูปวงกลม เขาพระสุเมรุตั้งอยู่กึ่งกลางแผ่นดิน มีภูเขาชื่อสัตตบริภัณฑ์เป็นรูปวงแหวนตั้งล้อมรอบ ๗ ชั้น ระหว่างภูเขาวงแหวนแต่ละชั้นมีทะเลสีทันดรคั่นอยู่ทุกชั้น ภูเขาพระสุเมรุมีความสูงมากที่สุดบนยอดเขาเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ เหนือขึ้นไปบนอากาศมีสวรรค์และพรหมลอยสูงขึ้นไปเป็นชั้นๆ ภูเขาวงแหวนมีความสูงแบบลดหลั่นออกจากวงในสู่วงนอก ถัดจากภูเขาวงแหวนนอกสุดเป็นมหาสมุทรกว้างใหญ่ไพศาลจนจดภูเขากำแพงจักรวาลหรือขอบจักรวาล ท่ามกลางมหาสมุทรทวีปประจำทิศทั้งสี่อันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ได้แก่ ทิศตะวันออกชื่อ บรูพาวิเททวีป ทิศตะวันตกชื่ออมรโคยานทวีป ทิศเหนือชื่อ อุตระกูทวีป และทิศใต้ชื่อ ชมพูทวีป

ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมล้านนา ความรู้จากคติจักรวาลวิทยาและไตรภูมิมีความหมายอย่างยิ่งในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคม ทศนคติและโลกทัศน์ของผู้คนชาวพุทธในสังคมไทยถ่ายทอดแนวคิดคติจักรวาลและเนื้อหาเรื่องไตรภูมิ ด้วยวรรณกรรมที่เนื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับ พระมหาเศรษฐา เสฐฐมโน^{๒๓} กล่าวว่า ไตรภูมิเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ด้วยการละเว้นจากความชั่วนำเสนอมานความน่ากลัวของอบายภูมิการกระทำความดีนำเสนอผ่านความสวยงามของสวรรค์และละเอียดประณีตยิ่งขึ้นในรูปพรหม และอรุณพรหม ตลอดจนการเสนอการหลุดพ้นจากวัฏสงสารด้วยการปฏิบัติเพื่อบรรลู่ถึงพระนิพพาน ก็ด้วยเหตุแห่งการประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรมอันดีงามดังกล่าวจึงส่งผลให้สังคมไทยมีความร่มเย็นเป็นสุข คติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนายังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญา ดั้งเดิม ที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในดินแดนแถบนี้ด้วย อาจกล่าวได้ว่า คติจักรวาลคือภาพสะท้อนพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ในรูปของงานศิลปกรรมที่ปรากฏให้เห็นหลากหลายรูปแบบตามสภาวะของบุคคล เป็นไปตามที่ วิไลรัตน์ ยั่งรอด^{๒๔} กล่าวไว้ว่า งานศิลปกรรมที่สะท้อนเรื่องคติจักรวาลที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า มักพบเป็นงานพุทธศิลป์อยู่ตามวัดวาอาราม ส่วนคติจักรวาลที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์มักพบในงานศิลปะสถาปัตยกรรมใน

^{๒๓} พระมหาเศรษฐา เสฐฐมโน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๒๔} วิไลรัตน์ ยั่งรอด, “การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐).

พระบรมมหาราชวัง รวมทั้งกฎระเบียบในการปฏิบัติยกย่องบุคคลให้เปรียบเสมือนพระอินทร์หรือพระโพธิสัตว์ตามคติในพุทธศาสนาและเป็นสมมุติเทพตามคติความเชื่อของพราหมณ์

๒. จิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนถึงแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา พบว่า มีทั้งที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่องพุทธประวัติชาดก วรรณกรรมพื้นบ้าน และสื่อความหมายด้วยรูปทรงสัญลักษณ์ ศิลปินล้านนาในอดีตได้สร้างสรรค์จิตรกรรมขึ้นด้วยพลังความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งนับเป็นวิธีการสร้างบุญกิริยาวัตถุเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เนื้อหาของงานจิตรกรรมแสดงให้เห็นถึงจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ด้วยภาพเล่าเรื่องภพภูมิต่างๆ เช่น นรก สวรรค์และโลกมนุษย์และงานจิตรกรรมรูปทรงสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายอันลึกซึ้งจากหลักพุทธธรรม อาทิ โลเกียะ-โลกุตระ ไตรวิภู และปัจจุสมุปบาท ด้วยการถ่ายทอดผ่านรูปแบบอั้งตงามเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทางสุนทรียภาพ ส่วนในรายละเอียดของภาพเขียนยังสามารถสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีตสภาพสังคมวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีสอดคล้องกับ ภาณุพงษ์ เลาหมสม^{๒๕} ซึ่งกล่าวถึงความโดดเด่นของจิตรกรรมล้านนาในแง่ของความหลากหลาย อันเป็นลักษณะพิเศษของท้องถิ่น และเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความมีอยู่ ตลอดจนการสืบเนื่องของสังคมวัฒนธรรมล้านนาได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ จิตรกรรมล้านนายังทำหน้าที่เป็นสื่อศิลปะที่เข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพสูงในการสื่อสารกับคนทุกระดับ โดยเฉพาะการปลูกฝังความคิดความเชื่อทางศีลธรรมชี้ให้เห็นโทษของการทำชั่วและผลของการทำดีให้แก่ชาวพุทธในดินแดนล้านนาตลอดมาจากการศึกษางานจิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่ในพุทธสถานหรือวัดในล้านนา พบว่ารูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมล้านนามีลักษณะเด่นด้วยการสื่อความหมายจากหลักธรรมในพระพุทธรูปศาสนา โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ภายในพุทธสถานล้านนาแบบเป็นองค์รวม อาทิสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและงานพุทธศิลป์อื่นๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ รูปแบบภาพเล่าเรื่องภพภูมิต่างๆ และรูปแบบภาพสัญลักษณ์จากคติจักรวาล อาทิจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร พระอุโบสถ สมุดภาพไตรภูมิผ้ายันต์ พระสิ่งห่อหุ้ม จิตรกรรมลายปิดทองล่องชาดประดับกระจกสีจิตรกรรมลายคำ จิตรกรรมลายรดน้ำบนหีบธรรม และจิตรกรรมลายประดับมุกบนรอยพระพุทธรูปไม้

๓.๖ ความเชื่อของล้านนากับจักรวาลวิทยา

ชาวล้านนามีความเชื่อหลายอย่างผสมผสานกันอยู่ ดังที่ปรากฏตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องผีนี้มีมานานแล้ว นอกจากจะเชื่อเรื่องผีที่เป็นวิญญาณหลังความตายแล้ว ยังเชื่อในเรื่องผีว่ามีอยู่ ๒ ประเภท คือ ผีดี และผีร้าย ผีดี คือผีที่คอยปกป้องดูแลรักษาคนในครอบครัวและชุมชนให้อยู่ดีมีสุข ผีประเภทนี้ได้แก่ ผีประจำตระกูล เรียกว่า "ผีปู่ย่า" ผีบ้านผีเมือง (ผีที่คอยดูแลรักษาบ้านเมือง) ผีเสื้อวัด (อารักษ์วัด) ผีเสื้อนา (อารักษ์นา) ผีเหมืองผายผีขุนน้ำ เป็นต้น แต่ทั้งนี้บุคคลจะต้องปฏิบัติตามครรลองที่ดีของครอบครัวและชุมชน จึงได้รับการ

^{๒๕} ภาณุพงษ์ เลาหมสม, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุภากรพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๔.

ปกป้องดูแลรักษา ส่วนผีร้ายนั้น มักหมายถึงผีที่เป็นวิญญาณเร่ร่อนตามที่ต่าง ๆ ตายแล้วไม่ได้ไปผุดเกิด ซึ่งอาจทำร้ายผู้คนให้เกิดความเจ็บป่วยได้ โดยเฉพาะผู้ที่ไปล่วงเกินโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งนี้ หากมีการล่วงเกินผีทั้ง ๒ ประเภทแล้วจะต้องไหว้ผีหรือเลี้ยงผี คือการเซ่นไหว้ด้วยข้าวปลาอาหาร ตามที่มีการกำหนดกันไว้ เช่น เซ่นด้วยเหล้า ๑ ไหล ไก่ ๑ คู่ เป็นต้น

๒. ความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ความเชื่อบาป บุญคุณโทษ ความเชื่อเรื่องชาติภพ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ เป็นต้น โดยมีการผสมผสานความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์รวมอยู่ด้วย เช่น ความเชื่อเรื่องเทพเทวดา พระอินทร์ พระพรหมท้าวจตุโลกบาลผู้รักษาทิศทั้งสี่ เป็นต้น ซึ่งเห็นได้จากการเมื่อมีการประกอบพิธีกรรมใด ๆ ก็ตามเมื่อมีการกล่าวถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว มักจะมีกล่าวถึงเทพเทวดาต่าง ๆ ด้วย

๓. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เช่น การใช้เวทย์มนตร์คาถา การสักยันต์ การทำเสน่ห์ ฯ

๔. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ เช่น ความเชื่อเรื่องคำทำนาย ชะตาราசி โชคลางฤกษ์ยาม ความฝัน เคราะห์กรรม เป็นต้น

๕. ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ เช่น อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ของวิเศษ อำนาจวิเศษ เสนียดฉวยไร้อาถรรพ์ เป็นต้น

ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมล้านนา ความรู้จากคติจักรวาลวิทยาและไตรภูมิมีความหมายอย่างยิ่งในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคม ทศนคติ และโลกทัศน์ ของผู้คนในล้านนา โดยผ่านแนวคิดด้านจักรวาลวิทยา คือ

๑. โลภียะ-โลกุตระ แนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา มีเนื้อหากล่าวถึงปริณทลแห่งภพภูมิทั้ง๓ หรือไตรภูมิคือ กามภูมิ๑รูปภูมิ๑๖และอรุภูมิ๔รวมเป็น ๓๑ ภูมิซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหมดในจักรวาลเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโลกียภูมิ พระพุทธศาสนายังมีหนทางหลุดพ้นออกจากวัฏสงสาร ไปสู่โลกุตตรภูมิซึ่งหมายถึง ภูมิที่หยอดเยี่ยมเหนือโลก หรือพ้นไปจากโลก คือ พระนิพพานโลกุตตรภูมิมีลักษณะความเป็นไปตรงกันข้ามโลกียภูมิทุกอย่าง กล่าวคือ สรรพสิ่งทุกอย่างในโลกียภูมิต้องอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ได้แก่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตัณหา ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ แต่ในโลกุตตรภูมิตรงกันข้าม คือ ทุกชีวิตในโลกุตตรภูมิปราศจากกิเลสจึงไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นสุขเป็นทุกข์ในสังสารวัฏ ซึ่งมีระยะเวลายาวนานมาก^{๒๖}

๒. อนันตจักรวาล ดาวเพดานภายในวิหารล้านนาสัญลักษณ์ของแนวคิดอนันตจักรวาล ความหมายของอนันตจักรวาล คือจักรวาลจำนวนมากมายันไม่ถ้วน โชติ กัลยาณมิตร^{๒๗} ได้อธิบายว่า โลกที่เราอาศัยอยู่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของอนันตจักรวาล ซึ่งมีขนาดกว้างใหญ่ไม่อาจหาขอบเขตได้ และประกอบด้วยจักรวาลต่างๆจำนวนมากมายันไม่ถ้วนโดยแต่ละจักรวาลมีลักษณะและองค์ประกอบต่างๆเหมือนกันทั้งสิ้น แม้กระนั้นจักรวาลทั้งปวงก็ยังคงมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่มีจักรวาลหรือโลกธาตุใดคงที่ถาวร นอกจากนี้ตำแหน่งของรูปสัญลักษณ์ดาวเพดานยังทำหน้าที่สัมพันธ์

^{๒๖} พัน ดอกบัว, พุทธปรัชญาแห่งชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๑.

^{๒๗} โชติ กัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมไทยเดิม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๗.

กับตำแหน่งที่มีพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานของวิหารประดิษฐานอยู่เพื่อสะท้อนความหมายว่า พระพุทธรองค์ทรงเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

๓. ดอกบัวสัญลักษณ์พระพุทธรเจ้า ๕ พระองค์เนื้อหาคัมภีร์โลกสันฐานในพุทธศาสนา กล่าวถึงการกำเนิดโลกจักรวาล ฤติรัตน์ กายราศ^{๒๘} ได้อธิบายว่า หลังจากไฟประลัยกัลป์ที่ลูกไหม้ จนถึงสวรรค์ดับมอดลงแล้ว อากาศก็มีมิติด้วยหมอกควัน ฝนตกหนักจนเม็ดใหญ่เท่าภูเขา ทำให้เกิด น้ำไหลบ่าท่วมทันจนเต็มทั้งแสนโกฏิจักรวาลจากนั้นจึงเกิดลมพัดน้ำให้รวมเป็นก้อนเหมือนหยดน้ำบน ใบบัว เมื่อน้ำแห้งแผ่นดินสวรรค์ยุบตัวลงเป็นรู้น แล้วกลายเป็นก้อนดินมีกลิ่นหอมและมีรสดีบังเกิด พระอาทิตย์พระจันทร์ต้นไม้นั้นแรกที่เกิดขึ้น คือ กอบัว บรรดาพรหมชั้นสุทธาวาสจะพากันลงมาดู นิमितว่าจะมีพระพุทธรเจ้าบังเกิดมาตรัสรู้ในกัปใหม่หรือไม่สอดคล้องกับ จารวี มั่นสินธร^{๒๙} กล่าวว่า ยุคปฐมกัปมีกอบัวเกิดขึ้นก่อนแรก อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการเกิดขึ้นของกัปใหม่และจำนวนของดอกบัว ยังมีความหมายสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับจำนวนพระพุทธรเจ้าที่จะเกิดขึ้นในกัปนั้น โดยเฉพาะในภัทรกัปนี้ มีดอกบัวเกิดขึ้น ๕ ดอกปรากฏอยู่ในก้านเดียวกัน จึงมีพระพุทธรเจ้าจำนวน ๕ พระองค์ได้แก่ พระกุกสันโธ พระโกนาคมน์พระกัสสป พระสมณะโคดม และพระศรีอาริยมตไถย

๔. พระฉัพพรรณรังสีฉัพพรรณรังสีหมายถึง รัศมี ๖ ประการ ซึ่งเปล่งออกจากพระวรกาย ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ๑. นิลเขียวเหมือนดอกอัญชัน ๒. ปิตเหลืองเหมือนหาดาลทอง ๓. โลหิต แดงเหมือนตะวันอ่อน ๔. โอทาท ขาวเหมือนแผ่นเงิน ๕. มัญเชฐสีหิงสาบาท เหมือนดอกช่อ หรือหงอนไก่ ๖. ประภัสสร เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก^{๓๐} เนื้อหาเกี่ยวกับฉัพพรรณรังสีปรากฏใน พุทธประวัติครั้งเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ ร่มพระศรีมหาโพธิมหาโพธิ์ นั้น เป็นเวลา ๗ วัน และเสด็จไปเสวยวิมุตติสุขในสถานที่ต่าง ๆ ในบริเวณ นั้นอีก ๖ แห่ง ส่วนช่วงเวลาที่เกิดฉัพพรรณรังสีเป็นสถานที่ ๔ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์โดยมีเทวดามาเฝ้าเฝ้าเรือนแก้วถวายให้เป็นที่ประทับ เรียกว่า รัตนฆรเจดีย์ใน สถานที่นั้นพระพุทธรองค์ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกอยู่เป็นเวลา ๗ วัน แสงรัศมีทั้ง ๖ ประการนี้ พวยพุ่งแผ่ซ่านออกมาจากพระวรกายพร้อมกัน แสงรัศมีไม่ทำให้เกิดเงาและความร้อน รัศมีนี้ จะเกิดขึ้นแต่เฉพาะพระพุทธรเจ้าและเทวดาเท่านั้น

๕. สังสารวัฏ และปฏิจจสมุปบาท ลักษณะสำคัญที่สุดประการหนึ่งของโลกียภูมิก็คือ วัฏฏ หมายถึง การวนเวียน การเวียนเกิด เวียนตาย หรือ เวียนว่ายตายเกิด ด้วยอำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก เรียกว่า ไตรวัฏฏ ซึ่งมีความหมายถึงวัฏฏ ๓ หรือ วงจร ๓ ส่วนของปฏิจจสมุปบาท คือ กิเลส กรรม วิบาก ซึ่งหมุนเวียนสืบเนื่องต่อไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือเกิดวงจรแห่งทุกข์

๖. ศิลปะการประดับกระຈก งานประดับกระຈกเป็นงานประณีตศิลป์ของไทยที่มีความงดงาม ปรากฏหลักฐานร่องรอยบนลายไม้แกะสลักจากโบราณสถานต่าง ๆ ที่มีมาแต่สมัยสุโขทัย และ

^{๒๘} ฤติรัตน์ กายราศ, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗.

^{๒๙} จารวี มั่นสินธร, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ดอกบัว” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๗).

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โคมลคิมทอง, ๒๕๔๒), หน้า ๖๙.

สมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดียแล้วแพร่หลายมาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่สมัยโบราณ นิยมประดับอาคารสถาปัตยกรรม งานศิลปกรรม และสิ่งของเครื่องใช้ที่เนื่องกับพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะในดินแดนล้านนางานประดับกระจกได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก โดยใช้ประดับตกแต่งทั้งภายใน และภายนอกอาคารศาสนสถานต่าง ๆ นับแต่อดีตจนกระทั่งในปัจจุบัน

๗. รูปทรงจานโค้งพาราโบลา (Parabolic dish cooker) รูปทรงจานมีส่วนโค้ง คล้ายเตาพลังงานสุริยะหรือจานรับสัญญาณดาวเทียม ซึ่งมีรูปทรงโค้งเว้าเพื่อทำหน้าที่รับแสงและสะท้อนแสงไปรวมกันด้านบนที่จุดรวมแสงอันเป็นสัญลักษณ์หมายถึงพระนิพพาน แสงสีทั้ง ๖ สีคือพระฉัพพรรณรังสีตลอดจนเกิดการหักเหของแสงกระจายออกไปในอากาศไม่ที่สิ้นสุด เป็นสัญลักษณ์ของพุทธานุภาพ